

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XIV: 2016

Nr 34 (487)

Data odczytu: 09.11.2016 r.

Data wydania: 09.11.2016 r.

=====

1041. spotkanie

Andrzej Sobolewski

Nieistniejące cmentarze Grudziądza i okolic

Pierwszym znanym nam skupiskiem mogił w okolicach Grudziądza, które według dzisiejszych pojęć można nazwać cmentarzem znaleziono w Owczarkach. Jest to cmentarzysko z fazy kultury lużyckiej tzn. około 1200 lat p.n.e., gdzie znaleziono dodatkowo liczne ozdoby. Następnym tego typu cmentarzyskiem jest cmentarzysko w Węgrowie. Odkryte zostało w 1998 r. w trakcie budowy sieci wodociągowej. Są tam ślady nielicznych pochówków ciałaopalnych z okresu neolitu i brązu oraz cmentarzysko z około 60 grobami ciałaopalnymi kultury wielbarskiej z późnego okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów, tzn. z okresu w przedziale od III do V w n.e.

Jednym z najstarszych cmentarzy na terenie dzisiejszego Grudziądza był prawdopodobnie cmentarz przy kościele św. Mikołaja, na którym grzebano mieszkańców miasta. Istniał on prawdopodobnie do początków XVIII w. Niestety mamy na jego temat bardzo mało informacji.

Cmentarzem, o którym wiadomo trochę więcej to cmentarz przy nieistniejącej dziś kapliczce św. Jerzego na tzw. Rybakach nad Wisłą, przy obecnej ulicy Rybackiej, na terenie obecnego boiska II LO. Powstał prawdopodobnie już w XIII w. przy przytułku dla ubogich oraz leprozorium, czyli kolonia lub dom dla ubogich, a może nawet dla trędowatych. Podczas powodzi 15 września 1618 r. część skarpy z murem i częścią cmentarza obsunęła się do Wisły. Cmentarz później był zwany cmentarzem polskim lub dla ubogich, bo pod koniec jego istnienia była tam grzebana ludność pochodzenia polskiego i wyznania katolickiego, która często była uboższa od ludności pochodzenia niemieckiego. Istniał on razem z kapliczką jeszcze w 1905 r. i prawdopodobnie krótko po tej dacie został zlikwidowany. Przylegał do niego położony bliżej obecnej Alei 23 Stycznia cmentarz ewangelicki.

Założono go w 1661 r. na powierzchni około 2000 m kw. Datę tę niektórzy historycy poddają w wątpliwość, ponieważ w tamtych latach liczba protestantów w mieście była jeszcze niewielka. Miasto uległo zniszczeniom w czasie walk w 1659 r. i prawdopodobnie na początku swego istnienia był miejscem pochówku mieszkańców i żołnierzy poległych w czasie walk. Dopiero później został uznany za miejsce pochówków protestantów. Na tym cmentarzu znajdowało się 11 bogatych i ciekawych architektonicznie kaplic grobowych. Pochówków zaniechano w 1915 roku. W 1945 roku w wyniku działań wojennych cmentarz został silnie zdewastowany, w latach 1956-1958 zamieniono go na teren parkowy. Pozostała po nim tylko ciekawa architektonicznie kaplica Schönborgów?, obecnie dom mieszkalny.

W czasach późnego średniowiecza regułą było, żeby cmentarze dla zgromadzeń zakonnych były lokowane w pobliżu zabudowań klasztornych. Tak też było w naszym mieście przy kościele sióstr Benedyktynek, który znajdował się wraz z zabudowaniami klasztornymi w okolicach dzisiejszych budynków muzeum i kościoła św. Ducha. Sam cmentarz znajdował się w okolicach dzisiejszej posesji przy ul. Klasztornej 6. Cmentarz wraz z zabudowaniami klasztornymi uległ zniszczeniu podczas najazdu szwedzkiego w roku 1659.

Przy kościele klasztornym Ojców Reformatorów był cmentarz o powierzchni około 3900 m² położony na gruntach klasztornych, przy dzisiejszej ulicy Kosynierów Gdyńskich. Cmentarz został zamknięty dla pochówków przy końcu XIX w. Do 1945 roku zachowały się nieliczne nagrobki i kaplice grobowe. Obecnie znajduje się tam plac zabaw.

Dawna wieś Kuntersztyn miała własny cmentarz na plantach przy kanale Trynka, przy obecnej ulicy Dąbrowskiego około 200 m od płotu basenu miejskiego. Teren dzisiaj dość trudno odnaleźć, bo pod trawą widać zaledwie część jednej kamiennej płyty nagrobnej, ale jak się dobrze przypatrzeć jest ograniczony szpalerem drzew.

Wobec wzrastającej liczby ludności wyznania ewangelickiego w 1661 roku wydzielono teren o powierzchni około 2000 m² pod nowy cmentarz ewangelicki na tzw. Przedmieściu Toruńskim, obecnie przy alei 23 Stycznia. Na tym cmentarzu znajdowało się 11 okazałych kaplic grobowych. Pochówków zaniechano w 1915 roku. W 1945 roku w wyniku działań wojennych cmentarz został silnie zdewastowany, w latach 1956-1958 zamieniono go na teren parkowy.

W 1894 roku założono w Parku Miejskim nowy cmentarz ewangelicki o powierzchni prawie 3 ha. Obecnie zachowane są wprawdzie stare mogiły ewangelickie, ale cmentarz służy całej ludności miasta bez względu na wyznanie. Zachowała się okazała murowana neorenesansowa brama wejściowa oraz zabudowania kaplicy cmentarnej i kostnicy. Fragmenty starych żeliwnych ogrodzeń z tego cmentarza znajdują się w zbiorach Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu. W 2002 r. odsłonięto dwujęzyczną tablicę poświęconą pamięci niemieckich mieszkańców pochowanych na tutejszym cmentarzu.

Ewangelickim był również cmentarz przy obecnej ulicy Kalinkowej, założony przed 1875 rokiem. Chowano tam zmarłych z przyległych ulic tzn. Kalinkowej, Brzeźnej, Chelmińskiej, Narutowicza i Chopina. Po I Wojnie Światowej cmentarz był administrowany przez kościół wyznania polsko-katolickiego. Pamiętam jednak, że było tam również kilka stelli wyznania mojżeszowego. Likwidacja tego cmentarza nastąpiła w I kw. 1978 roku. Po ekshumacji szczątków teren przeznaczono pod zabudowę dwóch wysokościowców.

Również przy obecnej ulicy Grunwaldzkiej znajduje się nieczynny obecnie cmentarz ewangelicki. Jest on w dość dobrym stanie, z kilkoma dobrze zachowanymi żeliwnymi i kutymi ogrodzeniami.

Kilka lat temu podczas wycinki drzew, dokonanej przez osadzonych z Zakładu Karnego w Grudziądzu, nad jeziorem Rudnik przy ul. Kossaka, został odsłonięty cmentarz ewangelicki z początku XIX w. Zachowało się tam kilkanaście grobów obywateli pochodzenia niemieckiego wyznania ewangelickiego.

Na terenie dawnej wsi Gać przy niedawno wybudowanym rondzie prowadzącym do nowego szpitala jest nieczynny, ale dość dobrze zachowany cmentarz ewangelicki, którym opiekują się uczniowie II LO.

Nie ma śladu po dawnym cmentarzu ewangelickim przy południowej stronie obecnej ulicy Jackowskiego kilkaset metrów od stacji paliwowej CPN.

Znalazłem też ślady po cmentarzu ewangelickim w Tarpnie na wzniesieniu w pobliżu obecnej ulicy Sowińskiego.

W okolicach Grudziądza jest bardzo dużo nieczynnych cmentarzy ewangelickich, jednak najciekawsze pod względem architektonicznym są cmentarze mennonickie, w tym dobrze zachowane cmentarze w Sosnowce i Wielkich Łunawach.

W XIX w. znaczna część ludności była ilość pochodzenia żydowskiego. Mieli oni pod koniec tego wieku własny cmentarz położony w pobliżu cmentarza ewangelickiego w Tarpnie. Były to dwie kwatery położone dość blisko siebie o łącznej powierzchni wg danych z 1899 roku około 1700 m². Ostatnie pochówki miały miejsce w 1914 r. Obecnie są tam tylko bardzo trudne do znalezienia doły po grobach wśród krzewów.

Również żydowskim był cmentarz, założony w 1890 r. o powierzchni około 5500 m² w Parku Miejskim. Był usytuowany w północno-wschodniej części obecnego cmentarza komunalnego od strony ul. Parkowej. Zlikwidowany został w 1940 roku przez Niemców, a płyty nagrobne wykorzystano do umocnienia stoków w obrębie cytadeli. Powstał komitet, którego celem jest upamiętnienie tego miejsca tablicą pamiątkową.

O cmentarzu więziennym wiadomo niewiele. Wiemy tylko, że znajduje się na terenie zabytkowych koszar na Górze Garnizonowej przy ul. Jagiellończyka. Obecnie jest tam Centrum Szkolenia Logistyki.

W XIX w. do Grudziądza dotarła epidemia cholery. Na północ od stacji pomp, w pobliżu Rządza, były baraki dla chorych zarażonych tą chorobą z Grudziądza i okolic, a zmarłych chowano na pobliskich cmentarzach. Ich położenie pokazuje mapka. Był też cmentarz położony w obecnym lasku pomiędzy osiedlem Lotnisko o osiedlem domków jednorodzinnych. Jego ślady można było znaleźć jeszcze około 20 lat temu, obecnie na powierzchni ziemi nie ma śladów po żadnym z nich.

Założenie Cmentarza Garnizonowego ściśle związane jest z budową twierdzy w Grudziądzu, a właściwie wraz z obsadzeniem w niej żołnierzy. Pierwszych żołnierzy poległych podczas oblężenia cytadeli w latach 1806-1807 pochowano prawdopodobnie w fortecznych fosach. Było ich prawdopodobnie około siedmiuset. Już przy końcu 1807 roku wytyczono teren pod cmentarz wojskowy zwany dziś Garnizonowym. Cmentarz ten zwany również Górnym położony jest przy ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich i ma powierzchnię około 18 000 m². Na jego terenie chowano żołnierzy wyznania zarówno katolickiego jak i ewangelickiego. W 1966 roku na terenie splantowanym po zniszczonych nagrobkach usypano kopczyk obłożony płytami i kostką granitową, na którym umieszczono tablice o następującej treści: „Pamięci oficerów i żołnierzy uczestników wojny polsko-bolszewickiej 1920-1921 zmarłych w grudziądzkich szpitalach – Grudziądzanie A.D. 1966”. 10 listopada 2010 r. dokonano uroczystego odsłonięcia tablicy z 158 nazwiskami żołnierzy, którzy zmarli z powodu chorób lub odniesionych ran.

W nieistniejącej dziś części tzw. cmentarza dolnego, albo przez niektórych zwanego francuskim, chowani byli jeńcy różnych narodowości, między innymi żołnierze duńscy, francuscy i austriaccy wzięci do niewoli przez wojska pruskie. Wśród jeńców austriackich było wielu Polaków z Galicji. Niestety teren ten obecnie jest miejscem sortowni odpadów i nie ma żadnej tablicy informującej o tym cmentarzu.

Uchwała nr XL/115/2013 Rady miejskiej Grudziądza i plan odnowy zabytków Gminy Grudziądz nr XL/294/2014 z 31 marca 2014 r.

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisz, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.